

BEDESTENLERİN TÜRK TİCARİ MİMARİSİNDEKİ YERİ VE TRABZON BEDESTENİ

*Yrd.Doç.Dr. Kenan İNAN**

Giriş

Bu makalemizde Anadolu'nun Türk vatanı olması ile beraber bu coğrafyada meydana gelen değişikliklerden ve özellikle Türkler'in kendine has mimari yapılarından ticaret amacı ile kullanılan bedestenlerden bahsetmekteyiz. Öncelikle bu eserin nasıl ortaya çıktığı hakkında bilgi vererek, orijinini değişik görüşler altında tartışmaya çalıştık. Bedestenler özellikle Osmanlı Devleti döneminde gelişen yapı tipleri olduğundan bu dönemde ne gibi vazifeleri üstlendikleri anlatıldı. Osmanlı Devleti zamanında ticari hayatın merkezi durumunda olan bu eserlerin bugünkü durumlarının iç açıcı olmaması ve gereken alakayı görememeleri göz önünde bulundurularak günümüzde ayakta kalan bedestenlerden biri ve değişik özellikleri bünyesinde barındırıp yok olma tehlikesi ile karşı karşıya bulunan Trabzon Bedesteni'nden de ayrıca bahsetmek suretiyle konuya dikkat çekmek istedik. Camiler ve türbeler gibi toplumun direk koruması altında bulunmayan bu mimari eserlere gereken dikkatin gösterilmesi ve yaşatılmasının Türk-İslam kültürünün Anadolu'da varlığını sürdürmesinde büyük katkısı olacağı inancındayız.

İnsanlık tarihinde eşya değişimi şeklinde yer alan ticari faaliyetlerin gelişimi, insanlığın ortaya çıkışına kadar götürülebilir. Ticaret, sosyal organizasyonlar ve üretimin gelişmesine paralel olarak gelişmiştir. Ticaretin, medeniyet ve sanatın değişik toplumlar arasında gelişmesinde ve yayılmasında oynadığı rol herkes tarafından kabul edilmektedir. Ticari faaliyetlerin yalnızca yerleşik toplumlarda değil göçebe toplumlarda da yer aldığı bilinmesine rağmen, en gelişmiş ticaret şekillerinin yerleşik toplumlarda olabileceği aşkar-

* K.T.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü,

dır. Tatmin edici bir tüketimin olduğu yerleşik ortamlarda ticaret daha fazla gelişecektir. Buna paralel olarak ticari binalar büyük çoğunlukla şehirlerde inşa edilmişlerdir.

Eskiçağların ve ortaçağların insanları ticaret uğruna güvenilir olmayan vasıtalarla birçok güçlüklerle katlanmışlardır. Akdeniz havzası eskiçağlarda ve ortaçağlarda ticaretin en fazla yapıldığı yerlerden biri olmuştur¹. Ancak en çok tehlikeli ve cesaret isteyen ticaret yolu denizden olan Çin-Basra Körfezi yolu ile, karadan olan Çin-Mezopotamya yolu idi. Orta Doğu'nun Uzakdoğu ticareti ile bağlantılı olarak sahip olduğu değeri Fernand Braudel "Ortadoğu'yu ticaretin kavşak noktası haline getiren en önemli etken kara taşımacılığıdır"² sözleri ile ifade eder. ünlü ipek yolunun büyük bir kısmı Türkler'le meskun olan Asya topraklarından geçtiğinden onların da bu ticaretle uğraştıklarını söylemek mümkün olup, Türkler'in desteği ve koruması olmadan ipek yolunda ticaretin gelişmesinin de imkansız olduğu aşikardır. Yerleşik Türkler'in en erken ticari faaliyetlerinin Orta Asya'da başladığı buralarda dükkanlar ve pazarlar kurdukları bilinmektedir. Türklerin İslamiyeti kabul etmesi ve akabinde kurulan Selçuklu Devleti'nin hakim olduğu toprakların değişik kültür çevrelerinde olması ile Türklerin değişik medeniyetlerle olan ilişkileri bir hayli canlanmıştır. 1071 yılı ile beraber Türkler Anadolu'ya girmişler ve Türk tarihinde yeni bir safha başlamıştır. Anadolu'da Selçuklu yerleşmesinin başlaması ile birlikte, Selçuklu kayıtlarından ve vakfiyelerinden anlaşılacağı üzere bilhassa 13.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ticari alanda büyük bir canlanma görülmüş hanlar, kervansaraylar, bedestenler ve çarşılar inşa edilmeye başlanmıştır³. Ahi organizasyonunun da gelişmesine paralel olarak ticari binaların ve merkezlerin sayısı artmaya başlamış,

1. Akdeniz ve Akdeniz havzasının ortaçağ boyunca ticari açıdan sahip olduğu rol hakkında detaylı bilgi için bakınız; Fernand Braudel, *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, Tercüme S.Reynolds, London, 1986; J.Heyd, *Histoire du commerce du Levant au Moyen Age*, 2 vol., Leipzig, 1885-86.

2. Braudel, *Civilization and Capitalism 15th-18th Century, The Perspective of the World*, Vol. 3, London, 1988, s.467. akdeniz ve Dünya ticaretinin 10. ve 19. yüzyıllar arasında geçirdiği safhaları izlemek açısından Braudel'in *Civilization and Capitalism* serisinin diğer iki eseri: *The Structures of Everyday life* ve *The Wheels of Commerce*'de ayrıca zikderilmeye değer.

3. Türkler'in Orta Asya ticari hayatındaki rolleri, burada gelişen ticari hayatın niteliği, sonraki dönemde batıya başlayan büyük Türk muhacereti ve sonunda İran ve anadolu'da Türklerin kurduğu Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu Devletlerinin oluşturduğu Türk-İslam Medeniyeti ve bu medeniyetin öğeleri hakkında genel malumat için bakınız Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1980, s.342-345, 358-384. Türk-İslam medeniyetinin yukarıda izah edilen bölgelerde meydana getirdiği

aynı zamanda yöneticiler, devlet adamları ticari faaliyetlerin yapıldığı binalar yapmak suretiyle vakıf müesseselerine gelir temin etme yoluna gitmişlerdir⁴.

Anadolu şehirleri bu şekilde yerleşik halkı itibariyle yavaş yavaş bir Türk karakteri almaya başlayınca onların ticari faaliyetlerini yürüttükleri mimari eserler de Türk karakteristiği ile inşa edilmeye başlanmıştır. Bu şekilde ortaya çıkan en tipik Türk binası **bedesten**dir. **Bedesten** Türklere özgü olan bir ticaret binası olup Arastalar ve Hanlar da diğer Türk ticari yapılarıdır⁵.

Türkçe’de bedesten olarak yerleşmiş bulunan kelimenin bez-zazzistandan veya bezistandan geldiği ileri sürülmüştür. Ahmet Vefik Paşa bedesteni “bez satılan bezzaz mahalli, akmişe-i nefise satılan çarşı” olarak tarif eder. Bezzaz Arapça’da “bez satan” demektir. Bez Kamus tercümesine göre “elbise, bez veya silah, kılıç” anlamına gelmektedir⁶. Fatih Sultan Mehmed’e ait Arapça vakfiyede İstanbul bedesteni, Suk albazzaziya ismi ile zikredilir⁷.

Bedestenler, Anadolu’da Selçuklu devrinin sonlarına doğru inşa edilmeye başlanmış, Anadolu Beylikleri döneminde gelişmiş, Osmanlı döneminde de hem sayı hem de karakteristik açıdan gelişmişlerdir. Bedesten başlangıçta ahşap olarak yapılan mütevazı gözlerden ibaret dükkanların arasında, yani şehrin alışveriş merkezi ortasında kargir kütleleriyle yükselen belirgin bir yapı idi. Böylece bedesten Türk şehirciliğinde ticaret bölgesinin çekirdeğini teşkil ediyor, bütün alışveriş onun etrafında cereyan ediyordu. Çok hafif, ahşaptan ve pratik olarak kurulabilen malzemeden inşa edilen dükkan dizilerinin etrafını sarması, bazan bunların aralarında ticaret

mimari eserler ve özellikler bu eserler içerisinde ticari binalar hakkında geniş malumat için bakınız Mustafa Cezar, *Typical commercial Buildings of the ottoman classical Period and the Ottoman Conztruction System*, İstanbul, 1983, s.1-22, 83-91. Anadolu Selçuklu Mimarisinden Anadolu Beyliklerine ve onlardan da Osmanlılara Türk-İslam Mimari unsurlarının geçişi hakkında tafsilatlı bilgi için bakınız Oktay Aslanapa, *Yüzyıllar Boyunca Türk Sanatı (14.yüzyıl)*, İstanbul, 1977.

4. Ahilik ve ahi organizasyonlarının Türk-İslam Medeniyeti içerisindeki yeri için şu eserlerden tafsilatlı bilgi edinilebilir; Adnan Gülerman, Sevda Taştekel, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı üzerindeki Etkileri*, Ankara, 1993; Mehmet Şeker, *İbn Batuta’ya Göre Anadolu’nun Sosyal-Tühtiürel Ve İktisadi Hayatı İle Ahilik*, Ankara, 1993; Yaşar Çalışkan, M.Lütfi İkiz, *Kültür, Sanat ve Medeniyetimizde ahilik*, Ankara, 1993.

5. Mustafa Cezar, *A.g.e.*, s.21.

6. *D.İ.A.*, “Bedesten Maddesi”, s.302-303, İstanbul, 1992.

7. *İ.A.*, “Bedesten Maddesi”, s.440, İstanbul, 1943.

hanlarının da yapılması ile bedesten şehrin en canlı ticaret bölgesinin merkezi olmaktadır.

Bedestenin kagir ve sağlam yapılar olması, ahşap dükkanların yangınlarda yok olması gözönüne alınarak hiç değilse değerli malları koruyabilmek bakımından daha emniyetli olmasıyla izah edilebilir. Buralarda tüccarların kıymetli malları dışında çarşı esnafının, tüccarların kasaları, evrakları, defterleri yakın tarihe gelinceye kadar önemli bir sosyal müessese olan esnaf ve zenaatkar loncalarının belgeleri muhafaza edilmekteydi. Şu halde bedesten çarşı ve endüstri mahallelerinin bir nevi çekirdeği durumunda idi. Çarşılar bunun etrafında biçimleniyordu. Bu gelişme İstanbul Kapalı Çarşısı'nın doğuşunun nasıl cereyan ettiğini gösterir.

Bedestenlerin içinde dolap denilen satış tezgahları, dış duvarlarına bitişik dükkanlar vardır. Dört cephesinde demir kaplanmış sağlam kapıları, yüksekte ve az sayıda penceresi mevcuttur. Bunların dagerektiğinde demir kepenklerle korunduğu anlaşılmaktadır. Binaların içi kalın kare payelere dayanan tuğla kemerlerle bölümlere ayrılmış, bunların üzerleri yine tuğladan kubbelerle örtülmüştür. Işık demir kapaklı çok az sayıdaki üst pencerelerden girer. Bu şekilde bedesten **ulu camii** gibi çok kubbeli bir yapı olarak kendi içinde ayrıca gelişme imkanı bulmuştur⁸.

Türk bedesten mimarisinin esasları ve kaynağı hakkında değişik görüşler mevcuttur. Halil İnalçık bu mimari tarzın orijininin Greko-Romen olduğunu söylemekte ve bedestenin ticari faaliyetlerinin Greko-Romen şehirlerindeki Basilika veya Kaiserion ile İslam dünyasındaki adı ile bazzazistan veya kaysariyya ile aynı olduğunu ifade etmektedir⁹. Bedestenler üzerinde değerli çalışmaları bulunan Semavi Evice bu mimarinin esaslarını Anadolu'nun eski medeniyetlerinde aramanın doğru olmadığını belirtmektedir. Bir zamanlar ortaya atılan ve kısmen doğruluğuna inanılan İstanbul İç Bedesteninin bir Bizans yapısı olduğu iddiasının hiç bir ciddi dayanağa sahip olmadığını vurgulayan Eyice İstanbul'un fethinden önce de Osmanlı Devletinde yapılmış bedestenler olduğunu (Bursa Yıldırım Bedesteni) ifade ederek bu mimarinin Osmanlılarda zaten gelişmiş olduğunu söyler. Bu farkın bir diğer yönünde Bizans Çarşısı ile Türk

8. D.İ.A, "A.g.m", s.303-304.

9. Halil İnalçık, "The Hub of The City: The Bedesten of İstanbul", *Studies in ottoman Social and Economic History*, s.2, London, 1985.

Çarşısının birbirinden ayrı olmasıdır. Bizans Çarşısı direkli cadde-leriyle şehre yayılırken, Türk Çarşısı kendi başına bedesten'in etrafında teşkil etmekte ve şehrin meskun bölgesinden uzakta kalmaktadır. Yeni Bizans mimarisinde Türk bedestenine benzer veya ona örnek teşkil edecek bir bina tanınmamaktadır. Eyice'ye göre, **bedestenin kaysariyya'nın** Türk-osmanlı mimarisine geçmiş şekli olduğunu iddia etmek de yersizdir. Çünkü Memluk yapı sanatının Orta Asya mimari prensiplerinden faydalandığı gibi, her iki çevre aynı esastan ilham alıp, bu ilhamı kendi estetik duygularına uygun bir şekilde ifade etmişlerdir. Klasik biçimiyle Osmanlı devri bedesteni bir Türk yapı biçimidir ve Türk mimarisinde köklü bir yeri olan çok kubbeli ulucami tipinin dinî olmayan bir işe tahsis edilmiş örneğidir. Bu şekilde bedesten mimarisinin bilinen biçimi ile herhangi bir yabancı sanata bağlanmasına da imkan kalmamaktadır¹⁰.

Semavi Eyice'nin bedesteni bir Türk yapı biçimi olarak göstermesi Mustafa Cezar tarafından da desteklenmektedir. Cezar konuyu tarihi gelişmesi ile detaylı bir şekilde incelendikten sonra Anadolu'nun Türkler tarafından fethi ile beraber, ticari yapıların da Türk Kültür ve Medeniyeti doğrultusunda şekil almaya başladığını belirterek, bedesten'in Türklere has ticari bir yapı çeşidi olduğunu söylemektedir¹¹.

Büyük Selçuklu Devleti ve Anadolu Selçuklu siyasî ve medeniyet tarihleri üzerinde tafsilatlı araştırmaları bulunan Osman Turan'ın konuya açıklık getirecek fikirlerini burada açıklamanın faydalı olacağı kanaatindeyiz. Turan özetle Selçukluların idaresinde anadolu'nun İslam medeniyeti hudutlarına dahil olarak yavaş yavaş gelişirken, bundan önceki dönemde, Akdeniz ticaretinin Müslümanların elinde bulunması ve İslam-Bizans savaşları yüzünden Anadolu'nun Dünya ticaret yollarının dışında kaldığını ve bu şekilde iktisadî ve medenî bir sükut yaşadığını, bu nedenle bu devir Anadolu'sunda Helenistik, Roma ve Selçuklu devirlerinin abidelerine rastlanmadığını belirterek aynı zamanda İslam hudutları içinde kalan Şarki Anadolu'nun Bizans Anadolu'suna nazaran çok ileride olduğunu izah etmektedir. Turan'a göre Bizanslılar karşısında Türk askerleri ve gazilerle dolu olan Tarsus, Adana ve Malatya şehirleri İslamın Bizans karşısında Uclarını (*Sugur*) teşkil ettiği için buralarda, gaza ruhunu kuvvetlendiren, kesif bir ilmi ve dini faaliyet vardı.

10. D.İ.A, A.g.m., s.304.

11. Mustafa Cezar, A.g.e., s.21.

Bu dönem Anadolu'nun doğusu ile batısı arasındaki gelişmişlik farkı Selçuklular zamanındaki medeniyet hamleleri sayesinde ortadan kalkacak ve 13. asırda, Orta Anadolu, Doğu Anadolu seviyesine yükselecektir. İlk Arap fetihleriyle Müslümanlar Yakın Doğu kavimleri bilhassa Hıristiyanları ile temastan sonra yeni bir medeniyet sentezi, İslam Medeniyeti, meydana getirdikleri halde Selçuklular Anadolu'da böyle bir imkanla karşılaşmışlar ve bu sebeple burada doğan Selçuklu Medeniyeti, yerli kültürden pek az faydalanabilmiş ve bu medeniyet **Türk-İslam** medeniyetinin bir devamı olmuştur¹².

Turan'ın işaret ettiği Anadolu Selçuklu Medeniyeti'nin bir Türk-İslam Medeniyeti olduğu ve Bizans Anadolu'nun içinde bulunduğu kültürel geriliği, Anadolu'da tekamül emiş Türk-İslam Medeniyeti'nin diğer yerli kültürlerle etkisi şeklinde görmek de mümkündür. Bilhassa fizikî medeniyet unsurları üzerinde bu etkiyi görmekteyiz. Anadolu ve özellikle Trabzon Rum İmparatorluğu Tarihi üzerinde araştırmaları bulunan Antony Bryer mimarî açıdan Anadolu'da Türklerle Ermeniler arasında kültür alışverişinin olduğunu ancak aynı şeyin Türklerle Rumlar arasında olmadığını belirtirken, diğer bir araştırmacı Tamara Talbot Rice'in Trabzon Ayasofya Kilisesi'nin 1243'de vuku bulan Köseadağ Savaşı'ndan kaçan Selçuklu mültecileri tarafından yapılmış olabileceğine dair fikrini¹³ de ikna edici bulmadığını belirtmektedir. Anthony Bryer'in bu eserdeki Selçuklu izlerini "*cultural confusion*" kültürel karmaşa olarak nitelediğini görüyoruz¹⁴. Ancak kültürel karmaşa kelimesinin de bu etkileri açıklamaya yetmediği ortadadır. Bu hadisenin şu şekilde izah edilmesinin daha doğru olacağı fikrindeyiz. 1071'den itibaren başlayan Anadolu'nun Türkleşmesi süreci Anadolu Selçukluları döneminde artarak devam etmiş ve bu Türkleşme ile beraber Anadolu Kültürü de değişmeye başlamış, hakim medeniyetin Türk-İslam kültürü olması ile beraber fizikî kültür unsurları da Türk motiflerini almaya başlamıştır. Bir çok örnekleri verilebileceği gibi Trabzon Ayasofya Kilisesi'nin yapımında Selçuklu mimarlarının bulunması ve yapıda Selçuklu etkisinin ağır olarak hissedilmesi,

12. Osman Turan, *A.g.e.*, s.359.

13. Anthony Bryer, "Greeks and Türkmens: The Pontic Exception" dan naklen; Tamara Talbot Rice "Decorations in the Seljukid Style in the Church of St. Sophia at Trebizond," *Gedachtnisschrift Diez* (İstanbul, 1963), 87-119, *Dumbarton Oaks Papers*, 29, s.124, Washington, 1975.

14. Anthony Bryer, *a.g.e.* s.123-124.

Türk-İslam Kültürü'nün etkisinin hissedilmeye başlandığını, Hristiyan unsurların da bu etkiyi kabullenmek veya etkilenmek zorunda kaldıklarının bir göstergesidir.

Yukarıda verilen bu bilgilerden sonra şimdi di Bedesten adı verilen bu Türk-İslam orijinli eserin esas gelişme zamanını kaydettiği ve birçok şehirlerde ticareti yönlendirdiği Osmanlı Devleti zamanında nasıl bir faaliyet gösterdiğini izaha çalışalım.

Osmanlı Tarihinde klasik dönemde veya yükselme döneminde olsun birçok yazılı kaynaklarda ifade edildiği üzere herhangi bir şehir fethedildikten sonra şehrin tekrar inşası sırasında ve sonrasında Müslüman toplumun yaşayışına uygun bir hale getirilmesi için değişik düzenlemelere gidilmiştir. Bu düzenlemelerde tabiatıyla daha önceden Orta Doğu'da hüküm sürmüş Türk-İslam devletlerinin izlediği yollar takip edilmiştir. İslam toplumunun şeriat hükümlerine uygun olarak yaşama imkanına sahip olabilmesi için şehir, fiziki yapısı içinde İslami bir karakter taşımak zorunda idi. Bu sebeple içerisinde camisi olan bir dini merkez şehir hayatının merkezi olarak inşa edilirdi¹⁵. Bu binalar topluluğunda fakirler seyahat edenler için imaretler ve hastahaneler vardı. Bu dini hayır müesseselerinin mali kaynağını sağlamak üzere bir kaç adet kaynak getiren müesseseler aynı zamanda Müslüman toplumun sosyal ve ekonomik ihtiyaçlarını da karşılamak üzere şekillendirilmişti¹⁶.

Genel olarak şehirlerin sosyal yapısı üç ana gruptan oluşup, saraya yakın üst tabakayı, ulemayı ve askerleri, bölgesel ve milletlerarası ticaretle uğraşan tüccar sınıfını ve esnafları ihtiva etmekte

15. Camilerin bir İslam şehrindeki önemi ve şehirde ifa ettiği görev, şehir mimarisindeki yeri hakkındaki tartışmalar için bakınız, Oleg Grabar "The architecture of the Middle Eastern City from Past to Present: The case of the Mosque", Edisyonu Ira M.Lapidus, *Middle Eastern Cities*, s.27-47, Los Angeles, 1969.

16. Konuya önemli bir misal olması açısından İstanbul'un fethi ve sonrasındaki faaliyetler gösterilebilir. Detaylı bilgi için bakınız, Halil İnalcık, "The Re-Building of Istanbul By Sultan Mehmed The Conqueror", *Cultura Turcica*, Volumen IV, 1967. Numerus 1-2, s.5-15. Mertol Tulum, *Tursun Bey Tarih-i ebü'l-Feth*, s. 67. İstanbul, 1977. Tursun Bey Fatih'in İstanbul'u yeniden inşasından bahsederken şehre göç ettirilen ticaret erbabının ticaret işleri için "ve anların için, ali bezzazistan ve çarşular ve bazargahlar ve ayende vü revende için vasi' karvansaraylar yaptırdı" demek suretiyle hem geleneksel Osmanlı fetih ve imar politikasını hem de bir bedestenin şehir için taşıdığı önemi vurgulamış olmaktadır. Camilere vakfedilen mülkler ve vakfiyelere örnek olması açısından Süleymaniye Vakfiyesi burada zikredilebilir. Bu amaçla bakınız, *Süleymaniye vakfiyesi*, Mukaddime ve metni hazırlayan Kemal edip Kürçüoğlu, Ankara, 1962.

17. Bir İslam şehrinin genel yapısı şehirdeki sosyal tabakalar sınıflar hakkında genel bilgi için bakınız, Lapidus, A.g.e, Lapidus, "Muslim cities and Islamic Societies" ve S.D. Goitein, "Cairo: An islamic City in the Light of the Geniza Documents", s.26-80

olup, bu son iki kesim halktan oluşuyordu¹⁷. Osmanlı Devletinde tüccarlar iki kısma ayrılmakta idi. Yerleşik olanlar ve seyahat edenler. Bedesten yerleşik olan tüccarların iş yeri idi. Bunların yanında seyahat eden tüccarların kaldığı hanlar veya kervansaraylar vardı. Yine bunların yanında esnafın çalıştığı dükkanlar vardı ve her sanat dalı ayrı bir dükkan sırasına sahipti. Bunların hepsi bir pazarı yani çarşığı meydana getiriyordu¹⁸. Bu iki önemli gurup, tüccarlar ve esnaflar genel olarak hemen her Osmanlı şehrinin sosyal ve ekonomik karakterini ortaya koymuştur.

Bedestenler, Anadolu'da şehirlerdeki ticarî hayatın merkezi binası hükmünde idi. Çünkü Bedestenler milletlerarası ticaretle ilişkisi olan bir müessese idi. Sadece çok önemli Osmanlı şehirlerinde bedestenlerin olduğunu görmekteyiz. Osmanlı kaynak eserlerinde Bedesten her zaman bir şehrin en önde gelen müessesesi olarak dikkate alınmıştır. Evliya Çelebi ünlü seyahatnamesinde Osmanlı Şehirlerini "Bedestenli Şehirler" ve "Bedesteni olmayan şehirler" olmak üzere iki kısma ayırmıştır¹⁹.

Kral olarak Bedestenli bir şehir milletler arası ticaret için bir merkezdi. Bu şehirler yoğun nüfusa sahip olup, bu nüfusta çok sayıda zengin yönetici ve başarılı tüccarlar ki bunlar değerli mallarını dışarıdan ithal ederlerdi. Yine önemli olmayan bir şehirde bir bedesten'in inşası demek bu şehrin gelişmesine büyük yardımcı olmak ve onun bir ticarî merkez haline gelmesi için büyük tüccarları oraya çekmek demektir. Ve büyük tüccarlar için bedestenin koruması önemli rol oynuyordu. Bir çok durumlarda bedestenler Osmanlı Devleti'nin ya da bir vezirinin veya bir sancak beyinin çabası ile ticareti geliştirmek için inşa edilmişlerdir²⁰. Kural olarak bedestenler vakıf olarak hayır müesseselerine kaynak sağlamak amacıyla inşa edilmişlerdir.

Bir bedesten'in kendine has faaliyeti üç kısma ayrılmakta idi. Birinci olarak tüccarların değerli ithal malları öncelikle tekstil

18. Bedesten ve Çarşı arasındaki ilişki ve çarşıların bedestenler etrafında gelişmesine misal olarak İstanbul Kapalı Çarşısı'nın gelişimi gösterilebilir. Detaylı bilgi için bakınız, İ.A. "Çarşı Maddesi", s.360-362.

19. Bedesten'i bulunan şehirlere örnek olarak Rumeli'de Edirne, Sofya, Filibe ve Belgrad ve Saraybosna sayılabilir. Geniş bilgi için bakınız, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, Cilt 3-4, s.296-369, Cilt 5-6, s.262-300. İstanbul, 1986.

20. Halil İncelik, A.g.m. s.16-17, Mısır valisi Ali Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'dan bir Bedesten yapılması yolundaki isteğini bildiren belge konuya örnek olarak gösterilebilir.

ürünleri burada emniyet içerisinde depo edilir ve satılırdı. İkincisi yerleşik tüccarların merkezi olup bu kişiler alım satımlarını, kervanlarını ve ticarî deniz seferlerini buradan idare ederlerdi. Üçüncü olarak bedesten her meslek grubundan kişiye ait değerli malın özellikle mücevher ve paranın devlet garantisi ile özel imal edilmiş kasalarda korunduğu bir müessese idi. Yine emenet mallarda burada emniyet altında saklanırdı. Sahibi bulunamayan kayıp mallar buralarda belli bir müddet bekletilirdi. Kanuni olarak korunan yetimler için oluşturulan para fonu ve şehir halkını ilgilendiren önemli evrakın korunması işini de yine bedestenler yapmaktaydı. Özetle bedestenler bir çok yönden modern bir bankanın ve aynı zamanda bir borsanın yerini tutmaktaydı²¹.

Büyük ticaret merkezleri ve iyi güvenliği bulunan depolar olarak özel ihtiyaçları karşılamak üzere inşa edilmiş olan bedestenler, Osmanlı Mimarisi'nin tarihi gelişmesinde çok önemli ve eşsiz bir yer tutmaktadır. En eski bedestenler Orhan Bey ve Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'da inşa edilmiş olanlardır. Bir Osmanlı Bedesteni taştan inşa edilmiş dörtgen veya dikdörtgen şeklinde kalın duvarlara sahip, kurşunlarla kaplı kubbeleri olan ve şehrin ekonomik faaliyetlerinin yürütüldüğü bölgede sanki bir kale gibi yükselen bir binadır²².

Trabzon Bedesteni

Yavuz Sultan Selim'in annesi Gülbahar Hatun evkafından olan bedesten'in 6322 akçelik gelirine dair bir belge olduğuna göre yapı 16.yy. başlarına ait olmalıdır. Trabzon'da zaten Gülbahar Hatun'un bir Camii imareti de mevcuttur. İngiliz seyyah Lynch'in bu yapıyı bir Ceneviz eseri olarak göstermesi ve günümüze kadar bazı yazarların bu iddiayı tekrar etmesi yanlıştır. Bedesten'in Trabzon Rum İmparatorluğu zamanında Venedikliler veya Cenevizliler tarafından inşa edildiği fikri zikredilmiş olmasına rağmen meselenin aslı şudur ki binanın kemerleri Türk sitilinde yapılmış ve şekillendirilmiştir. Yine binanın inşasında kullanılan malzemenin bir kısmının Gülbahar Hatun Türbesi'nde kullanılmış olması binanın Türkler tarafından inşa edilmiş olduğunun en kuvvetli delilleridir²³. Günümüz araştırmacılarından Selina Ballance da yukarıdaki fikri kısmen des-

21. İncalcık, A.g.m., s.3.

22. A.g.m., s.23.

23. Mustafa Cezar, A.g.e., s.224.

teklemekte ve binanın Trabzon Rum İmparatorluğu zamanında yapılmış olması mümkün olsa bile kesinlikle Türkler tarafından inşa edilmiş olması gerektiğini, çünkü Gülbahar Sultan Türbesinde kullanılan materyal ile bu binada kullanılan yapı malzemesinin özellikle kapı ve pencerelerde aynı olduğunu ve bunlardan başka binanın orijini hakkında bilgi verecek iz bulunmadığını belirtmektedir²⁴. Bedesten binasının yapılış tarihini belirlemek yukarıda izah edilen görüşlerden de anlaşılabilir gibi oldukça zordur. Binanın doğu ve batı kapıları üzerinde kitabe yerleri mevcut fakat kitabelerden herhangi bir iz mevcut değildir. Batı kapısı üzerinde arapça bir kitabenin bulunduğu ve sonra tahrip edildiği söylendiği gibi²⁵ Trabzon'daki mahalli araştırmacılardan Coşkun Kulaksızoğlu da kitabenin sökülerek bedestenin ortasında bulunan kuyuya atıldığını ve daha sonra çıkarılmadığını ifade etmektedir. Bedesten hakkındaki bütün görüşleri bir arada değerlendirirsek binanın Trabzon'da Osmanlılar tarafından inşa edilmiş olan en eski ticarî yapı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Evliya Çelebi eserinde Trabzon ticaret hayatından bahsederken şöyle söylemektedir. "Çarşıların en seçkini, Mumhane kapısındaki taşra esnafınıdır. Bunlar, kapının hizasında ve deniz kıyısında kat kat kalabalık dükkanlardır. Kagir yapı ve bedesteni vardır ki, içindeki tüccarlar zengin, eli açık, vakarlı ve muhteşem bezirganlardır. Orta Hisar'da her esnaftan bulunur. Yetmiş seksen kadar dükkanlar vardır ki küçük pazar derler²⁶."

Minas Bişikyan 1818'de bedesten'in doğu tarafındaki kapısı üzerinde teşhis edilemeyen bir kitabe bulunduğunu, dört demir kapısı ile ortasında güzel bir içme suyu olan bir kuyusu bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca çok yüksek olan yapının ortasında dört sütun bulunduğunu, evvelce ikinci bir kat varken şimdi içinde tek katlı dükkanlar olduğunu belirtir²⁷. Bişikyan'ın bu görüşüne karşılık Selina Ballance binanın hiçbir zaman ikinci bir kata sahip olmadığını ancak binada şu anda doldurulmuş olarak mevcut olan pencerelerin çok yüksek ve her duvarda ikişer adet bulunmasının ikinci kat zan-

24. Selina Ballance, "Early Turkish Buildings in Trabzon", *Belleten*, 113-116, s.75, Ankara, 1965.

25. A.g.m., s.75.

26. Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt, 1-2, s.457.

27. P.Minas Bişikyan: *Karadeniz Kıyıları Tarih ve Coğrafyası 1817-1819*, Tercüme ve notlar, Hrand D.Andreasyan, s.53, İstanbul, 1969.

28. Selina Ballance, A.g.m., s.74.

nını verdiğini belirtir²⁸. Mustafa Cezar da yukarıdaki fikri destekleyerek binanın girişlerinin tek katlı bir bina düşünülerek yapıldığını, bina içinde binanın iki katlı olduğunu gösterecek bir tavan izinin bulunmadığını bu sebeple iki kat fikrini desteklemenin mümkün olmadığını belirtir²⁹. Trabzon Bedesteni H.1043'de 1633-34 yıllarında bu şehre yapılan bir Rus saldırısında yanmıştır. Kubbesi veya kubbeleri o sırada muhtemelen çökmüş olabileceğinden Minas, bedestenin üstünü açık olarak gördüğünü ifade eder. 1847'de yazılan bir raporda bedestenin yangınlardan kararmış bir yapı olduğu, ortasında, bu kuyu bulunduğu ve içinde terzi ve pamukçukların barındığı bildirilmektedir³⁰.

Çarşı bölgesinin sahile yakın bir kısmında olan bu bedesten bugün kısmen harap bir halde olup, dört duvarı ile ortasında kare kesitli dört büyük paye ayakta. İçinde ise gelişmiş güzel yapılmış barakalar vardır. Bu bedesten mimari özellikleri ve çözüm bekleyen problemleri bakımından bütün bedestenler arasında tek örnektir. Hemen hemen kareye yakın bir biçimde inşa edilmiştir. Dört kapısı olup, iç duvarlarında oyulmuş dolap yerleri bulunması yapının bedesten karakterine işaret eder. Fakat binada garip bir örtü sistemi bulunur. Binanın dört köşesinden ortadaki ayaklara atılmış kemerler vardır. Dört payenin ortasında kalan kare bölümün üstünde evvelce bir kubbe bulunduğu tahmin edilmektedir. Dokuz kubbeli bedestenlere çok benzemekle beraber yapının onlardan çok farklı bir üst yapı mimarisine sahip olduğu anlaşılmakta ve örtü sisteminin nasıl olduğu çözülememektedir³¹.

Trabzon Bedesteni'nin bugün çoğu özel mülkiyet olmak üzere 45 hissedarı olduğu malumdur. Vakıfların ve Trabzon Belediyesi'nin de hisseleri bulunmaktadır. Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce herne kadar kamulaştırılması için karar alınmış ise de bu henüz hayata geçirilmemiş durumdadır. Bedestenin bugün doğu ve batı cephesi duvarlarında iki adet derin çatlak blunup üst duvarlar yıkılma tehlikesiyle karşı karşıyadır. Bedestenin sadece kuzey cephesi açık olup, diğer cephelerden dükkanlar tarafından sarılmıştır. Bunlara ek olarak bedestenin içinde odun biçme atelyesinin çalışıyor olması bir bakıma içeride tahribatı hızlandırmaktadır. Yine Bedestenin

29. Mustafa Cezar, *A.g.e.*, s.224.

30. Bişikyan, *A.g.e.*, s.74.

31. *D.İ.A.*, *A.g.m.*, s.310. Trabzon Bedesteni'nin bugünkü durumu hakkında bir fikir verebilmesi açısından makalemizin sonundaki Trabzon Bedesteni planı ve krokisine bakılması faydalı olacaktır.

güney cephesindeki bir işyeri bedestenin en az 10 m. içerisine girmiş bir şekilde ticarete devam etmektedir. Bu şekilde ekonomik hayata entegre olmuş bir tarihi eseri eski haline getirmek veya restore etmek oldukça zor olacaktır.

Sonuç

Osmanlı Devleti zamanında ticarî açıdan çok önemli rol oynamış birçok bedesten bugün yok olmuştur. Bunlardan birçoğu da Balkanlarda olanlardır. Bugün Balkanlarda hâlâ faaliyette olan bedestenler arasında Saraybosna sayılabilir. Bunların yanında Üsküp Bedestenini yakın zamanda yıkılarak yerine dükkanlar inşa edilmiştir³².

Memleketimizin bugünkü toprakları dışında kalan Osmanlı topraklarında inşa edilmiş olan Türk-İslam eserleri bugün bu toprakları ellerinde bulunduran insanların kültür mirası olmadıklarından onların bu binaları korumak gibi bir endişeleri mevcut değildir. Bilhassa Balkanlarda ve özellikle Bosna-Hersek'deki Osmanlı eserlerinin son zamanlarda kasıtlı olarak ortadan kaldırılması çarpıcı örneklerdendir³³.

Sınırlarımız dışında kalan mimarî mirasımızın kaderi bu şekilde çok acı iken, sınırlarımız içinde kalan mimarî yapıların şimdiki vaziyetlerinin memnuniyet verici olduğunu söylemek de bir hayli güçtür. Esas olarak bazı bedestenlerimiz zon dönemlere kadar ayakta kalmayı başarmışlarsa da daha sonra harabe haline gelmişler, yanmışlar, yeni binalar için yer açmak amacıyla veya yerlerine yeni binalar yapmak için yıkılmışlardır. Bu şekilde ortadan kaldırılan bedestenlere örnek olarak Kırşehir, Havza Konya, Diyarbakır, Bolu, Denizli, Ladik, Kalecik ve Tosya bedestenleri gösterilebilir. Akhisar ve Aydın Bedestenleri de Yunan işgali sırasında yok olmuşlardır³⁴.

Toplumdaki sosyo-ekonomik değişimler gerçekten de Bedes-

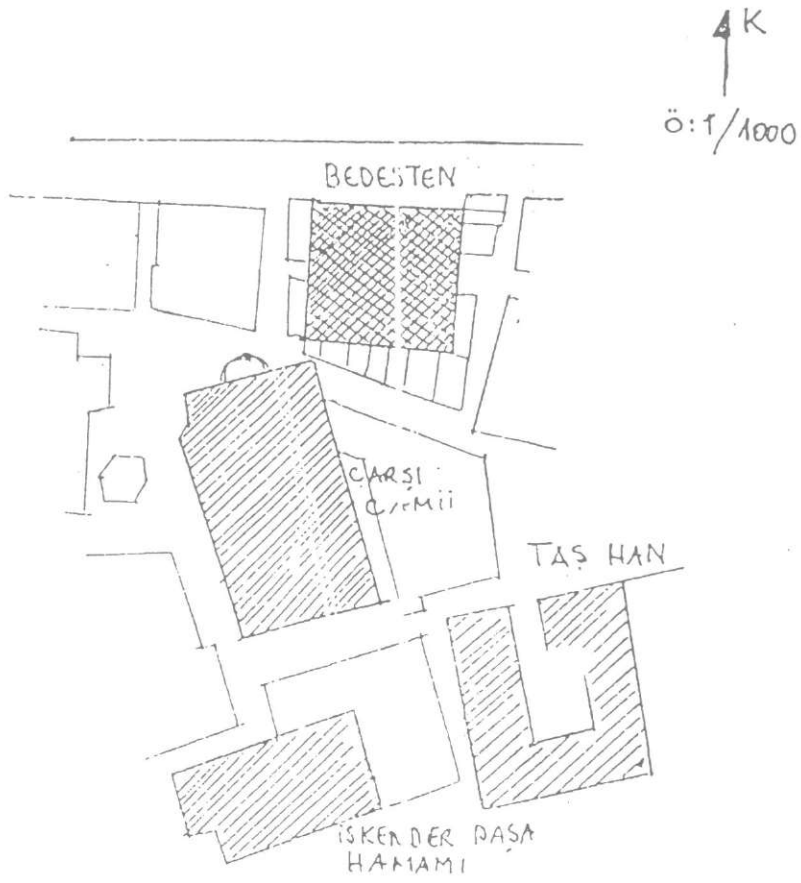
32. Mustafa Cezar, *A.g.e.*, s.225.

33. Tafsilatlı bilgi için bakınız: Bosnia-Herzegovina, Mosques and other monuments damaged or destroyed in the war, Organization of The Islamic Conference, Research centre for Islamic History art and Culture (Ircica) İstanbul.

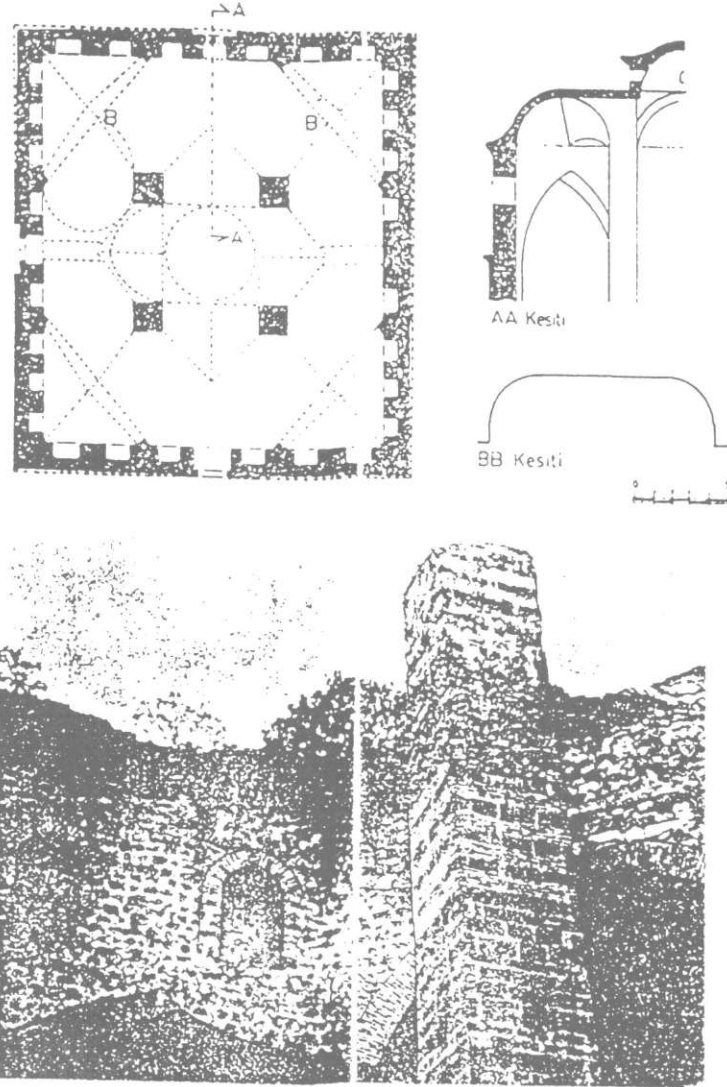
34. Osmanlı Devleti zamanı eski eser ve koruma politikaları hakkında genel bilgi için bakınız, Emre Madran, "Osmanlı Devletinde "Eski Eser" ve "Onarım Üzerine Gözlemler", *Belleten*, 49, s.503-546, Ankara, 1985. Mustafa Cezar, *A.g.e.*, s.227-228.

tenlere çok büyük darbe vurmuştur. Ancak bedestenlerin modernize edilip günümüzün sosyo-ekonomik ihtiyaçları göz önüne alınarak kullanıma sokulması büyük ölçüde imkan dahilindedir. Günümüzde yok olmaktan kurtulan bedestenler bu gaye ile kullanılmaktadırlar. Bu babdan olarak Ankara'daki Mahmud Paşa Bedesteni Anadolu Medeniyetleri Müzesi olarak hizmet vermektedir³⁵. Yukarıda ifade edildiği gibi bedestenler sanat tarihi açısından büyük kıymet ifade etmekle beraber, camiiler gibi halk tarafından korunan veya desteklenen binalar değildir. Çok kolay bir şekilde ihmal edilebilmekte ya da şehirlerde arsa fiyatlarının astronomik düzeye çıktığı günümüzde yeni binalara yer açmak için kurban edilebilmektedirler. Birçok bedestenimizin ihmal nedeni ile ortadan kaybolması ve birçoğunun da Trabzon Bedesteni gibi onların sonucunu bekliyor olması gerçekten üzücüdür. Ekonomik menfaatlerin kültür mirasımızı koruma ve yaşatma duygusunun önüne geçmemesi için kültür değerlerini yaşatmanın Türkiye için ifade ettiği önemin yeti-şen nesillere verilmesi elzemdir.

35. Tamirat ve restorasyon suretiyle günümüzde kullanılan bedestenlere örnek olarak Bursa Yıldırım Bedesteni, Edirne Bedesteni ve Ankara Mahmut Paşa Bedesteni gösterilebilir. Konu hakkında detaylı bilgi için bakınız, Mustafa Cezar, *A.g.e.*, s.159-249., *D.İ.A.*, A.g.m. s.302-311.



Trabzon Bedesteni'nin Vaziyet Planı



1. Yukarıda Trabzon Bedesteni planı, AA ve BB kesitleri, aşağıdaki resimde bedestenin iç kısmından bir görüntü yer almaktadır. Bina hemen tamamen harabe haline gelmiş durumda.³⁴

³⁴ Plan ve resim Mustafa Cezar'ın *A.g.e.* s.123'den alınmıştır.